

Мр Ламија АБДИЈЕВИЋ
Сарајево

КОНЗЕРВАТОРСКО–РЕСТАУРАТОРСКИ РАДОВИ НА ХУСЕИН-ПАШИНОЈ ЦАМИЈИ У ПЉЕВЉИМА

Хусеин-пашина цамија, ремек дјело исламске архитектуре, по свему судећи подигнута је 1569. године (сл. 1).¹ Изградио је као своју задужбину Хусеин-паша Бољанић, Бајрам-агин син,² родом из села Бољанић, које се налази око 20 km удаљено од Пљеваља. Хусеин-паша је био брат Синанбега Бољанића, зета великог Мехмед-паше Соколовића, који је имао знатан утицај на њихов одгој и однос према завичају.

У архитектонској концепцији пљеваљске цамије три елемента скрећу на себе посебну пажњу, а то су: тамбур главне куполе (сл. 2), затим двије мале куполице над михрабским зидом (сл. 3) и најзад, занимљив куполни систем примјењен над тријемом (сл. 2).³

Уздужну симетралу грађевине наглашавају портал и ниша михраба. Монументални портал знатно испада из равни зида. С бочних страна усјечене су двије лијепо обликоване и сталактитима украшене нише. У његовом горњем дијелу, изнад правоугаоног поља за натпис, исклесано је десет плиткорелефних редова и богата сталактитна декорација. Та врста украса понавља се и на михрабу.

Унутрашњост цамије одликују посебно михраб, мимбер и махфил, који дјелују као мобилијар, а истовремено су саставни дио архитектуре. Сликарски су третирани различитим мотивима биљне и геометријске орнаментике. Тамо гдје су плохе равне извођена је флорална орнаментика, а на

¹ У. Бећовић, *Хусеин-пашина цамија – ремек дјело исламске архитектуре*, Алманах, Подгорица, 2006, 10.

² Исто.

³ Андреј Андрејевић, *Исламска монументална уметност XVI века у Југославији*, Београд, 1984, 39.

позицијама илитке рељефне пластике подржавана је форма геометријских мотива са бојеном компонентом.

Када су у питању обнове или интервенције већег обима, позната је она из 1880. године. У тој интервенцији аутентични тријем је затворен са обје стране и дозидана је нека врста спољнег тријема. Године 1888. све зидне површине ентеријера тријема поново су малтерисане и декорисане.⁴ Сликане декорације из тог периода и данас покривају све ове површине (осим неких позиција на тријему) и приземних зона ентеријера и неких позиција мобилијара џамије. Слиједећа позната интервенција је она из 1938. године када је оловни лим замијењен бакарним.⁵ Ту су још и рестаураторски захвати које је изводио Републички завод за заштиту културних споменика Црне Горе, 60–70-тих година прошлог вијека. Постоје и неке интервенције новијег датума последњих деценија и година на појединим сегментима малтерних и сликаних површина.

I Радови на сликаним декорацијама

На основу добијених резултата истражних конзерваторско-рестаураторских радова на сликаним декорацијама ентеријера и тријема Хусеинпашине џамије, датих смјерница и препорука, приступило се извођењу конзерваторско-рестаураторских радова.⁶ Истраживачко-испитивачким радовима биле су обухваћене све оне карактеристичне позиције сликаних и бојених површина у ентеријеру и тријему џамије. Истраживачки радови су се темељили на сондажним истраживањима сликаних и бојених слојева, испитивању постојаности бојене материје, испитивању подлога изведених у малтеру или рађених у камену. Узимани су и потребни узорци који су лабораторијски испитивани.

Конзерваторско-рестаураторски радови су изведени према слиједећим архитектонским цјелинама:

- купола, тамбур, калоте, равне зидне површине
- мобилијар (михраб, мимбер, махфил)

⁴ У. Бећовић, *Хусеин-пашина џамија, Прилози за монографију*, Алманах, Подгорица, 2006.

⁵ У. Бећовић, *Хусеин-пашина џамија, Прилози за монографију*, Алманах, Подгорица, 2006. 105 (Прилог Бајра Аговића).

⁶ Истражни конзерваторско-рестаураторски радови изведени су 2007. године, док су конзерваторско-рестаураторски радови изведени у периоду 2008–2009. године. Радове је изводила фирма „RESTAURO“ из Сарајева, Босна и Херцеговина. Радовима је непосредно руководио мр Есад Весковић, рестауратор-конзерватор. Радове су надзирали стручњаци Републичког завода за заштиту споменика културе Црне Горе.

– тријем цамије.

Конзерваторски третман састојао се из слиједећих поступака:

- рестаурација оштећења камене иластике на сталактитном прстену централне куполе тријема;
- уклањање свих бојених премаза који су неадекватно изведени и припадају седамдесетим годинама XX вијека;
- рестаурација сликаног слоја из 1888. године, са свим неопходним поступком фиксирања, чишћења и других неопходних интервенција;
- реконструкција сликаног слоја на површинама са којих су предходно уклоњени сви накнадни и неадекватно изведени радови.

Конзерваторско-рестаураторски радови на архитектонским елементима⁷ (купола, столарија, шадрван и харемски зид) изведени су на основу пројектне документације израђене 2007. године од стране фирме „RESTAURO“⁸ из Сарајева, Босна и Херцеговина, која је прихваћена од стране Републичког завода за заштиту споменика културе Црне Горе.

1. Купола и тамбур, сферни углови, калоте и слободне зидне површине

Сондажним истраживањима на површинама куполе и тамбура нису откривени старији бојени-сликани слојеви од постојећег, за који је утврђено да потиче из 1888. године, односно да се ради о трећем бојеном слоју. Приликом извођења конзерваторско-рестаураторских радова, на цјелокупним површинама куполе и тамбура задржан је постојећи трећи слој са свим вриједностима која заслужују валоризацију и заштиту. Радови на куполи и тамбуру су обухватили чишћења плоха, фиксирање сликаних декорација, инјектирање поткљобучених мјеста, додатно чишћење фиксираних и инјектираних површина и рестаурацију и ретуширање појединих мјеста (сл. 4, 5).

Даља сондажна истраживања на сферним угловима, калотама и слободним зидним површинама резултирала су откривањем два старија бојена слоја (други и први бојени-сликани слој). Док је први бојени слој регистрован само у малим фрагментима, други бојени слој откривен је на много већим површинама – највише на позицијама сталактита испод тромпи.

⁷ Конзерваторско-рестаураторске радове архитектонских елемената изводила је грађевинска фирма „SIKRA“ д.о.о. из Сарајева, Босна и Херцеговина. Радови су изведени 2007. године.

⁸ Пројектну документацију израдио је тим архитеката конзерватора фирме „RESTAURO“: мр Ламија Абдијевић, Азра Хаџић, и Роберт Стергар.

Постојећи бојени слој задржан је на позицијама тромпи јер нису откривени старији бојени слојеви (сл. 6).

На сталактитним украсима извршено је одстрањивање трећег сликаног слоја који је документовано валоризован, те презентирају други бојени–сликани слој, са пресеком првог бојеног слоја (на мањим површинама). Декорације око прозорских отвора задржане су у постојећем бојеном слоју.

Декорације „имитација украсног камена“ су у потпуности уклоњене са слободних зидних површина (уз претходну документацију), јер се приликом истражних радова није открио старији бојени слој.

Такође су рестаурирани сви калиграфски натписи.

2. Михраб, мимбер и махвил

Изведени истраживачки радови на мобилијару – михраб, махвил и мимбер (сл. 7, 8, 9) ентеријера џамије дали су прилично добре резултате. Нарочито вриједни резултати постигнути су на мимберу. У даљем конзерваторском поступку извршено је чишћење и уклањање бојених премаза са мимбера и махвила, те су на тај начин дефинисани мотиви сликаних декорација старијег сликаног слоја из отоманског периода који је потом рестауриран.

3. Тријем

Сондажна истраживања малтерних и бојених површина у тријему била су највише концентрисана на његов централни дио, око портала и куполица. Резултати сондажних истраживања потврдили су постојање старијег сликаног слоја, највише на позицијама „сталактитних украса“ куполног прстена. Овај сликани слој је потврђен на порталу и другим зидним плочама тријема (сл. 10).

У конзерваторско-рестаураторском поступку на позицијама тријема, купола до куполног прстена са сталактитима, задржан је постојећи бојени слој из 1888. године (трећи слој), јер сондажна истраживања овдје нису потврдила старији слој. Сликане површине сталактитног прстена централне куполе тријема третиране су на следећи начин: уклоњене су све бојене интервенције после 1888. године укључујући и последињи трећи слој. Откривени други сликани слој третиран је на одговарајући начин, односно рестауриран и презентирају. Сликане декорације из сферних углова су сачуване (постојећи бојени слој), а левхе, које се налазе у централном дијелу композиције, пренесене су са картона на малтер. Са површина портала уклоњене су све накнадне интервенције после 1888. године (ретуши). Зидне површине тријема (лијево и десно од централног дијела) посједују доста интервенција новијег

датума. То је разумљиво јер су јако изложене атмосферилујима. Из наведених разлога на тим позицијама сликарство је изведено у фреско техници, која је много отпорнија на вањске факторе (сл. 11).

II Конзерваторско–рестаураторски радови на архитектонским елементима

1. Препокривање куполе

Извршено је препокривање централне куполе и куполица тријема новим бакарним лимом по посебним детаљима, а све са циљем да се начин покривања у што већој мјери приближи оригиналном покривању објекта (сл. 12).

Пукотине су затворене кречним малтером, уз надзор сликара-рестауратора (како не би дошло до оштећења сликаних декорација у ентеријеру). Након што је завршен процес утврђивања, односно везивања малтера у пукотинама, приступило се извођењу радова на изради подлоге за покривање куполе и куполица бакарним лимом. Иста подлога је изведена и на увалама између куполица тријема.

Преко наведене испердашене површине кречног малтера положен је слој малтера од глине. Ради бољег међусобног повезивања потребно је било додати сјецкану сламу, која има функцију „армирања“ малтера. Дебљина слоја износила је 5 cm са глачањем горње површине (нарочито на куполицама), до потпуно заравњене површине на коју се полагао лим. Лим који је коришћен за покривање куполе је бакарни, дебљине 0,8 mm. Величина плоча, начин кројења, а посебно извођење вертикалних и хоризонталних спојева, пажљиво су одмерени и изведени. Захтијеван је претходни снимак *in situ* уз узимање свих потребних мјера, уз сталну контролу.

Посебно је било битно извођење окапнице, чија је основа кламфа са косим „носом“, како би се атмосферска вода одбацивала од лица зидова. Сви ексери и подвезице коришћени за покривање куполе су од бакра. Забрањено је користити друге материјале, а посебно цинк и поцинковане елементе, како би се избјегла појава галванизације.

Купола је завршена алемом израђеним од бакарног лима дебљине 1 mm. Алем је израђен у кујунцијској радионици, калаисан.

2. Столарија

Прозори су једноструки двокрилни од црног бора исушеног до максималног коефицијента влажности од 8%, а све према посебним нацртима.

Прозорска крила издијелена су по вертикали на по три квадратна растерна поља. Окови су жељезни, остакљени стаклом дебљине 4 mm (сл. 13, 14, 15).

3. Шадрван

Пројектом је предвиђено да се након извршене демонтаже кровног покривача и осталих дотрајалих елемената приступи рестаураторским радовима шадрвана (сл.16). Поједине дотрајале или оштећене елементе дрвене кровне конструкције било је потребно замијенити новим. Израда нових елемената извршена је по узору на старе, од здраве борове грађе прве класе. Након измјене појединих елемената дрвене кровне конструкције, приступило се покивању крова даском, на коју је полажена љепенка – терпапир. Затим се приступило изради дрвених рамова – оквира са испуном (мушебком) од летвица, постављених под углом од 45 степени. Рамови су израђени од борове грађе прве класе, а постављени су на врхове, између два стуба. Сви камени дијелови шадрвана (централна фонтана) су рестаурирани и конзервирани (сл. 17).

Такође је извршена и замијена поплочања од камених плоча пода шадрвана, по узору на постојеће. Камене плоче нивелисане су и положене у набијену мљевено-шљунчану подлогу, а фуге заливане цементним млијеком.

Ниска ограда шадрвана са двокрилном капијом замијењена је новом која је израђена од црног кованог жељеза, по узору на оригиналну. Ограда је причвршћена на камени сокл и на дрвене стубове. Умјесто постојеће металне куполасте ситноплетене мреже, израђена је ограда око чесме (фонтане) шадрвана од црног кованог жељеза која је причвршћена за камени зид фонтане.

4. Ограда око харема џамије

Израда ограде – зида од камена изведена је на дужини од 98 m, око харема џамије по узору на некадашњу оригиналну зидану ограду (сл. 18). Зидање каменог зида са два лица је изведено од локалног камена, обликом и колоритом сличном камену на сахат кули. Дебљина зида је 63 cm. Двокрилна улазна лучна капијска врата су од чамове грађе са испуном од даске дебљине 3 cm, обрађена и хоблана (сл. 19). Веза уклада и испуне остварена је кованим ексерима са неправилном кружном главом, који су заштићени двоструким премазом изгорелог машинског уља. Демири у отворима

дворишног зида биће израђени од кованог жељеза Ø20 са пољима како је то представљено у нацртима. Демире је прије уградње потребно двапут премазати изгорелим машинским уљем.

MA Lamija Abdijević

CONSERVATION AND RESTORATION WORKS IN HUSEIN–PASHA MOSQUE IN PLJEVLJA

Summary

Based on results of investigation of painted decoration in interior and porch of Husein–pasha mosque in 2007, and according to given guidance and recommendations, it began the process of conservation and restoration works. Conservation and restoration works were carried out by architectural units (cupola, tambour, calottes, flat wall surfaces, mobile furniture – mihrab, mimber, mahfil and mosque porch).

Conservation treatment consisted of following steps:

- restoration of damaged stone plastics in the stalactite ring of the central cupola in the porch;
- removing all painted layers which were inadequately done and which belong to the seventieths of the XX century;
- restoration of the painted layer from 1888, with all necessary application of fixing, cleaning and other interventions;
- reconstruction of painted layer on surfaces previously cleaned of all extra and inadequate works.

Conservation and reconstruction works on architectural elements (cupola, joinery, shadrvan and harem wall) were executed according to project documentation from 2007 made by the firm Restauro from Sarajevo, Bosnia and Herzegovina, accepted by Republic agency for protection of cultural monuments of Montenegro. All the works were carried out in accordance with principles for protection of cultural and historical heritage, that means building in original form using original or similar materials and original methods in the most possible degree.

Слика 1. Хусеин-пашина џамија

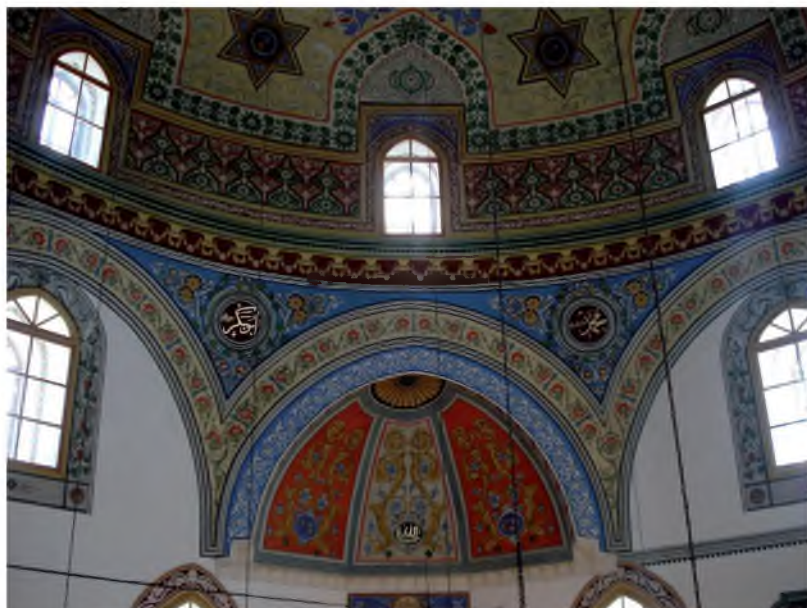
Слика 2. Предње куполице и тамбур

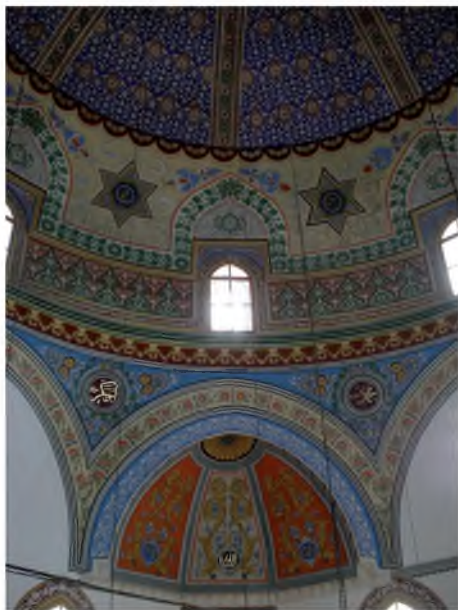
Слика 3. Слијена куполица

Слика 4. Купола

Слика 5. Унутрашњост – горња зона

Слика 6. Сферни trougлови

Слика 7. Мимбер

Слика 8. Махфил

Слика 9. Михраб

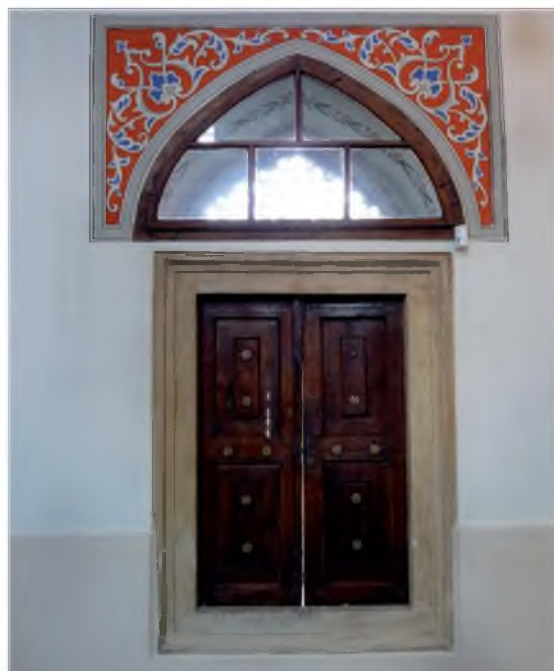
Слика 10. Тријем

Слика 11. Предњи равни дио зида

Слика 12. Купола са слијепим куполицама

Слика 13. Прозор са осликаним дијелом изнад

Слика 14. Прозор, горњи ред

Слика 15. Прозор, доњи ред

Слика 16. Шадрван

Слика 17. Фонтана

Слика 18. Зид, улазна партија

Слика 19. Харемски зид